

İletişim Eğitimi ve Medya Okuryazarlığı: Türkiye’deki Uygulamadan Bir Kesit

Tuğba Asrak Hasdemir¹

F. Gökçen Demirel²

Özet

Medya okuryazarlığı eğitimine yönelik ilgi, Amerika ve Avrupa’da, 20. yüzyılın başından itibaren giderek artmıştır. Bu konudaki gelişmeler, 1960’lı yıllarda, Amerika’da, televizyonun sınıflarda eğitim amacına yönelik olarak kullanılmasına yönelik büyük ilgi ve 1970’li yıllarda, Kanada’da, İngiltere’de ve Avrupa ülkelerinde medya çalışmalarının gündeme gelmesiyle hız kazanmıştır. Türkiye’de ise, medya okuryazarlığı eğitimine yönelik istem, 2000’li yılların başında gündeme gelmiştir. Radyo Televizyon Üst Kurulu ile Milli Eğitim Bakanlığı arasında imzalanan işbirliği protokolüne uygun olarak, 2006-2007 öğretim yılında farklı bölgelerdeki beş ilköğretim okulunda pilot olarak başlatılan medya okuryazarlığı dersi, 2007-2008 öğretim yılından itibaren ülke genelinde seçmeli ders olarak okutulmaya başlanmıştır. Ancak, söz konusu proje, başlangıcından itibaren ders içeriği ve dersin kimler tarafından verileceği de dahil olmak üzere çeşitli tartışmaların konusu olmuştur.

Makalede, ilk olarak, RTÜK ile MEB’nin işbirliği sonucu yaşama geçirilen “Medya Okuryazarlığı Projesi” kapsamındaki dersin, hedefleri ve programı ele alınacaktır. Söz konusu hedefler ve program göz önünde tutularak, Türkiye’de medya okuryazarlığı dersinin ilk uygulama sonuçları bir örnek çerçevesinde ele alınacaktır. Bu çerçevede, Türkiye çapında dersin ilk olarak okutulduğu illerden biri olan Ankara ili seçilmiştir. Çalışmanın örneklemini, Ankara ilindeki, altı ilköğretim okulunun öğretmenleri ve öğrencileri oluşturmaktadır. Bu makalede, sözü edilen uygulamalı çalışmanın örnekleminin bir kısmını oluşturan, öğretmenlerle yapılan görüşmelerden elde edilen veriler esas alınacaktır. Söz konusu veriler, derinlemesine mülakat yöntemi kullanılarak toplanmıştır. Medya okuryazarlığı dersine ilişkin ilk uygulama örnekleri, dersi veren öğretmenlerle yapılan görüşmelerin sonuçlarından hareketle değerlendirilecektir. Elde edilen verilerden hareketle, Türkiye’de iletişim eğitiminin yaygınlaşmasına da katkıda bulunacak medya okuryazarlığı dersinin ilk dönem sonuçlarının değerlendirilmesi ve öneriler sunulması amaçlanmaktadır.

Anahtar Kelimeler: Medya okuryazarlığı eğitimi, medya okuryazarlığı müfredatı, Türkiye’de medya okuryazarlığı dersi, Radyo Televizyon Üst Kurulu, Milli Eğitim Bakanlığı ve Talim ve Terbiye Kurulu.

Media Education and Media Literacy: A Representative Cross-Section of the Implementations in Turkey

Abstract

Concern with media literacy education has been developing in the U.S. and Europe since at least the first quarter of the 20th century. Development has gathered pace with the heightened interest of using television in the classroom in the US in the 1960s and of introducing media studies in Canada, England and other European countries in late 1970s. In Turkey, the demand for media

¹ Doç. Dr. Gazi Üniversitesi İletişim Fakültesi.

² Arş. Gör. Gazi Üniversitesi İletişim Fakültesi.

literacy education has emerged in the beginning of 2000s. A pilot media literacy course formed and included into primary school curriculum as an elective course in 2006-2007 school year in five pilot schools in accordance with "The Cooperation Protocol" signed by "the Radio and Television Supreme Council" and "The Ministry of Education" on media literacy course has been educated countrywide since 2007-2008 education year, as an elective course. However, the issues like who should teach and how to teach etc. have been frequently discussed from the beginning of the Project.

This article focuses on the objectives, outlines and course books, examined materials for teachers' training, and aims to evaluate the first term results of the media literacy courses in the context of a sample. Sample of the study was derived from the students attended to the courses and teachers in the six primary schools in Ankara. In this article, the data collected from one part of the sample population, teachers, is evaluated. This data was collected by in-depth interviews. Based on these findings, the outcome of media literacy courses was discussed and recommendations were provided for the improvement of the media literacy courses.

Keywords: Media literacy education, curriculum of media literacy, media literacy course in Turkey, the Radio and Television Supreme Council in Turkey, the Ministry of National Education and Board of Education in Turkey.

Giriş

Medya okuryazarlığı, bugün için ülkemizde, farklı ortamlarda, farklı biçimlerle karşımıza çıkan ve özellikle iletişim bilimi başta olmak üzere, sosyal bilimler alanında çeşitli çalışma ve uygulamaların odağında yer alan önemli bir kavramdır. Medya okuryazarlığı, farklı disiplinlerin konusu olduğu gibi, farklı kesimlere yönelik olarak hazırlanan, bir başka deyişle, verili bir toplum içinde farklı kesimlere veya toplumun bütününe medya okuryazarı olma becerisi kazandırmayı hedefleyen çalışmaların da başat temalarından biridir. Daha sonra değineceğimiz üzere, “herkes için iletişim-information for all” sloganıyla yola çıkan UNESCO’dan, çocuğunu, çeşitli iletişim araçlarından, medyanın “zararlı” etkisinden nasıl koruyacağını bulmaya çalışan anne-babalara kadar, farkından olunarak veya olunmayarak birçok kurum ve kesim medya okuryazarlığının sularında yüzmektedir. Burada boğulmadan, keyif alarak yüzülmesini sağlayacak hatta, yüzücülerin bir iyi stil sahibi olmasını sağlayacak grup olarak ise öne, medya okuryazarlığı konusunda çalışan iletişim bilimciler, iletişim eğitimcileri çıkmaktadır. Dünyada olduğu gibi, Türkiye’de de, günümüzde medya okuryazarlığı, farklı eğitim ve öğretim kademelerinde bir ders başlığı veya farklı derslerde işlenen bir ünite/konu olarak müfredatta yer almaktadır. Üniversiteler göz önüne alındığında, iletişim fakültelerinde veya iletişimle ilgili eğitimin verildiği fakülte/bölümlerde, medya okuryazarlığı bir ders veya birkaç dersin konusu olarak, gerek lisans gerekse lisansüstü programlarının önemli bir parçasıdır. Medya okuryazarlığı, iletişim fakültelerinde okuyan azımsanmayacak sayıda öğrenci için bir ders konusu olmanın ötesinde bir anlam ifade etmektedir: Mezun olunca istihdam edilmeyi arzuladıkları, eğitimini vermeyi istedikleri bir çalışma alanı. Konunun öneminin farkında olan iletişim araştırmacıları yanında iletişim fakültesi yöneticileri de farklı toplantılarda iletişim eğitimi içinde medya okuryazarlığını konu edinmişler ve çeşitli yönleriyle tartışmışlardır. Bu çerçevede, içinde bulunduğumuz yıl yapılan İletişim Fakülteleri Dekanları (İLDEK) toplantısında da, ilköğretim düzeyinde okutulan medya okuryazarlığı dersi ve iletişim mezunlarının bu dersi verecek öğretmenler olarak istihdam edilebilmesinin olanakları da, bir kez daha gündeme gelmiştir³.

Bu makale, iletişim eğitimi ile medya okuryazarlığı arasında, genel bağın yanı sıra, ülkemize özgü yönlerini de göz önüne alarak, daha geniş çaplı bir çalışmanın ilk aşamasında elde edilen bilgi ve verileri sunmayı amaçlamaktadır. Makalede, medya okuryazarlığı dersinin bu güne kadarki uygulamaları, sorunları, sonuçları iletişim ve eğitim disiplinleri çerçevesinde değerlendirilmiş, öneriler sunulmuştur. Söz konusu değerlendirmede, önerilen ders kaynaklarının yanı sıra, eğitici eğitiminde kullanılan malzemeler ile RTÜK ve MEB’nin internet sitelerindeki konuya ilişkin çalışmalardan yararlanılmıştır.

Medya okuryazarlığı dersinin amacı, çocukların televizyon izlerken, internet kullanırken, gazete okurken, radyo dinlerken seçici olmasını, gerçek ile kurguyu ayırt edebilmesini, kontrollü bir izleyici olmasını, olumsuz etkilerden korunabilmesini, yorum yapabilmesini ve eleştirel bakabilmesini sağlamak şeklinde tanımlanmıştır. Bu dersin ilk olarak okutulduğu çeşitli şehirlerdeki pilot okullardan biri de Ankara’da bulunmaktadır. Medya okuryazarlığı dersine ilişkin ilk dönem uygulamalarının değerlendirilmesi amacıyla yönelik olarak, Milli Eğitim Bakanlığı’ndan alınan izinle, Ankara’da medya okuryazarlığı dersinin okutulduğu altı okulda, 2009-2010 eğitim-öğretim yılında, uygulamalı bir çalışma yapılmıştır. Örneklem oluşturulurken Türkiye İstatistik Kurumu’nun, Ankara ilinde, üç ayrı sosyoekonomik gruba ayırdığı okullardan, her bir grubu temsil edecek ikişer okul seçilmiştir. Bu yöntemle seçilen toplam altı okul, “alt”, “orta” ve “üst” ekonomik düzeyi temsil edecek şekilde sırasıyla şöyledir: Fatma-Yaşar Önen İlköğretim Okulu (Cebeci), Ertuğrul Gazi İlköğretim Okulu (Cebeci); Hamdullah Suphi İlköğretim Okulu (Emek), Abay İlköğretim Okulu (Batıkent); Ahmet Vefik Paşa İlköğretim Okulu (Aşağı Ayrancı-Ankara’daki ilk pilot okul), Muazzez Karaçay İlköğretim Okulu (Çankaya).

Uygulamalı çalışmanın bütünü göz önüne alındığında, kullanılacak veri toplama yöntemleri, çalışmanın örneklemini teşkil edecek iki ayrı grup için iki ayrı şekilde tasarlanmıştır. Örneklem

3 Sözkonusu toplantı, Erciyes Üniversitesi İletişim Fakültesi evsahipliğinde Kayseri’de yapılmıştır.

gruplarından ilkinin oluşturduğu, ilköğretim okullarında medya okur yazarlığı dersini veren öğretmenler grubu için derinlemesine mülakat yöntemi kullanılmış olup, öğretmenlere Ek 1'de verilen sorular yöneltilmiş ve mülakat, ses kayıt cihazı ile kaydedildikten sonra deşifre edilerek, soru başlıklarına göre gruplandırılmıştır. Bu makalede medya okuryazarlığı dersine ilişkin genel bilgi ve verilerin yanı sıra uygulamalı çalışmanın ilk kısmına ilişkin veriler değerlendirilecek, buradan hareketle dersin uygulamasına ilişkin önerilerde bulunulacaktır.

Uygulamalı çalışmanın örneğini oluşturan ikinci grup ise, sözü edilen okullarda, medya okuryazarlığı dersini alan öğrencilerdir. Bu aşamada veri toplama yöntemi olarak anket yöntemi kullanılmıştır. Bu gruptan elde edilen verilerin değerlendirilmesi ve tartışılması ise başka bir makalenin konusudur.

1. Medya Okuryazarlığının Gelişim Sürecinde Bazı Duraklar

Medya okuryazarlığı, gerek dünyada gerekse ülkemizde, gündeme geldiği andan itibaren üzerinde yoğun biçimde tartışılan, çalışmalar yapılan, çeşitli toplantıların gündemini oluşturan konulardan biri olmuştur.

Bu tartışmalar içinde, öncü kurumlardan biri UNESCO'dur ve Kurum 1960'lardan bu yana konuyu ele almaktadır. UNESCO'nun "bilgi/enformasyon toplumu" kavramsallaştırması içinde medya okuryazarlığı önemli bir yer tutmaktadır⁴. Bireylerin çalışma ve özel yaşamlarında, bilgiyi ve medyayı eleştirel biçimde alımlama, değerlendirme ve kullanmada yetenek ve beceri kazanmaları, kurumun önem verdiği amaçlardan biridir ve UNESCO, bu amacın gerçekleştirilmesi ile "bilgi toplumu"nun kurulması arasında yakın bir ilişki görmektedir.

Bu çerçevede, genel olarak üzerinde durulan konulardan biri, ulusal düzeyde medya okuryazarlığı politikalarının gelişimini desteklemek iken, vurgulanan diğer konu, medya okuryazarlığı eğitimini üstlenecek öğretmenlerin eğitimidir. UNESCO 2000'li yıllarda da, konuyu farklı boyutlarıyla ele almayı sürdürmektedir. 2006 yılının Kasım ayında, Moskova'da "kişisel enformasyon kültürü"nü odakta olduğu toplantıda, sözkonusu kültürün, "küresel enformasyon toplumu"ndaki yeri ve nitelikleriyle ilgili konular tartışılmıştır. Toplantıya UNESCO'yu temsilen katılan Abdul Waheed Khan, "Herkes İçin Enformasyon/İletişim Programı"daki⁵ (Information for All Programme-IFAP) önceliklerinin eğitim sürecinin tüm düzeylerinde "enformasyon okuryazarlığı" konusundaki farkındalığı arttırmak olduğunu belirtmiştir. Ayrıca Khan, "enformasyon okuryazarlığı"nın, insanları, hem özel hem de profesyonel hayatlarında, enformasyonu kullanım, değerlendirme ve eleştirel bir şekilde alımlama yeteneklerini geliştirecek becerilerle donatmayı amaçladığını vurgulamaktadır (http://portal.unesco.org/ci/en/ev.phpURL_ID=23334&URL_DO=DO_TOPIC&URL_SECTION=201.html).

UNESCO, 2008 yılında da, Paris'te, enformasyon ve medya okuryazarlığı bileşenlerinin tanıtımı ve bu süreçlerin öğretmen eğitim programlarına küresel bir şekilde katılması amacıyla düzenlenen Uluslararası Uzmanlar Grubu toplantısına ev sahipliği yapmıştır. Bu toplantıda, dünyadaki çeşitli bölgeleri temsil eden uzmanlar (öğretmen eğitimi uzmanları), öğretmenler için medya okuryazarlığını eğitimlerinde kullanabilecekleri bir modelin çatisını oluşturmak amacıyla bir araya

4 Türkçe'de "information" terimini karşılayacak tek bir sözcük olmadığı için "enformasyon" biçiminde kullananlar olmakla birlikte, biz, "bilgi" ile "enformasyon"un farklı anlamlara karşılık geldiğini teslim etmekle birlikte, "bilgi toplumu" terimini tercih ettik. UNESCO kaynaklı literatürde de daha sonra, "information society" kullanımının yerini "knowledge society" e bıraktığını gözlemek mümkündür. Bununla birlikte, orijinal metinde, "information" ve "knowledge" terimlerinin yan yana, ardı ardına geçtiği yerlerde, çevirirken, ayırt etmek için "enformasyon" sözcüğünü kullanmak durumunda kaldık.

5 "Information for All" sloganı, Türkçe'ye yaratıcı biçimde, programın içeriği göz önüne alınarak "Herkes İçin İletişim" olarak çevrilmiştir. Ancak, zaman zaman "Herkes İçin Enformasyon" biçimi de kullanıldığı için burada her ikisine de yer verilmektedir.

gelmişlerdir. Oluşturulmaya çalışılan eğitim programının amacı, öğretmenlerin, medya eğitimini ve enformasyon okuryazarlığını, başlangıç düzeyindeki eğitime dahil edebilmelerini sağlamaktır. Bu toplantıda, kurulacak olan çatının, bu alandaki öğretmenlerden istenilen yeterliliklerin üzerinde durması yanında enformasyon ve bilgiyi kullanan gençlerde bir farkındalığı yükseltmeye odaklanacağı belirtilmektedir.

UNESCO, enformasyon okuryazarlığının, 21. yüzyılın yeni paradigması ve yaşam boyu öğrenimin ayrılmaz bir parçası olduğunu vurgulamaktadır. Uzmanlar Grubu toplantısında, medya eğitiminin ve enformasyon okuryazarlığının, bilgi toplumlarının kurulmasında, bilgiye evrensel erişimde ve ifade özgürlüğünün teşvik edilmesinde önemli bir araç olduğu düşünülmektedir. Toplantıda tartışılan diğer konular arasında, eğitim materyallerinin geliştirilmesi, test edilmesi ve tanıtımlarının nasıl yapılacağı, sözkonusu materyallerin halihazırdaki öğretmen eğitim programlarına nasıl dahil edileceği de vardır. Toplantıda, uzmanların birlikte karar vererek oluşturdukları modelin, pilot olarak seçilecek en az sekiz gelişmekte olan ülkede test edilmesi düşünülmüştür

(http://portal.unesco.org/ci/en/ev.phpURL_ID=27070&URL_DO=DO_TOPIC&URL_SECTION=201.html). UNESCO çatısı altında medya okuryazarlığı, ya da kurumun tercih ettiği ifadeyle “enformasyon ve medya okuryazarlığı” konusunda yapılan en son toplantıda tartışılan ve kararlaştırılan ana başlıklar bunlardır. UNESCO'nun özellikle Birleşmiş Milletler tarafından 1995-2004 yılları arasında ilan edilen “Uluslararası İnsan Hakları Eğitimi Onyılı” çerçevesinde yaptığı ders programı çalışmaları ve hazırlanan ders kaynakları anımsandığında, medya okuryazarlığı ile insan hakları anlayışının birbirini destekleyerek geliştirmesinde, bu kurumun çalışmalarından yararlanılabilir⁶. Elbette, Türkiye'deki çalışmalar sürdürülürken, ülkemizin kendine özgü koşulları, çocuk hakları çerçevesinde, eğitim hakkını kullanamayan çocuklar, ekonomik, cinsel sömürüye uğrayan çocuklar, töre cinayetleri kurbanı ve katili olan çocuklar, yaşama ve gelişme hakkını kullanamayan çocuklar... diye uzayan bir liste mutlaka dikkate alınmalıdır.

Medya okuryazarlığı konusunda, Avrupa Birliği (AB) düzleminde de farklı ülkelerin birbirinden ayrı politikaları ve uygulamaları olmakla birlikte, kavram, 2000 yılında Lizbon zirvesinde AB'nin kurumsal gündemine girmiştir. Lizbon stratejisi çerçevesinde, geleceğin Avrupası'nın, yeni iletişim teknolojilerine dayanacağı, buna bağlı olarak enformasyon teknolojilerini kullanma becerilerinin artırılması yanında, bu eğitimle ilgili bütçenin de genişletilmesi gerekmektedir. Zirvede ayrıca, internet erişiminin çoğalması, maliyetinin düşmesi tartışılmıştır. Ayrıca e-öğrenme girişimi, Avrupa Komisyonu tarafından benimsenmiştir (http://ec.europa.eu/growthandjobs/key/information-and-communication-technologies/index_en.htm). Bir de konuyla ilgili olarak Avrupa Komisyonunun Image Education and Media Literacy programından da söz edilebilir. Komisyon, bu çerçevede, “medya okuryazarlığı” teriminin yanında ve onunla ilişkili ama yeni bir terim olarak “dijital okuryazarlık” terimi çerçevesinde “yeni” medya ortamlarına ve bu yönde becerilerin kazanılmasına yönelik çalışmalara dikkat çekmektedir⁷. Nitekim, Komisyon, 20 Ağustos 2009 tarihli Tavsiyesi ile de medya okuryazarlığının kapsamının, “yeni” medya ortamlarını da içine alacak biçimde genişletilmesi yönünde bir karara imza atmıştır⁸.

Medya okuryazarlığının kapsamı bu yönde genişlerken, hedef alınan kitlenin de baştan beri yalnızca, formal eğitim alan gruplarla sınırlanmaması gerektiğini, bir başka deyişle, toplumun farklı kesimlerinin de medya okuryazarı olmasını savunan çalışmalara da değinmiştik. UNESCO'nun “Herkes İçin İletişim” programını hatırlatan, “Herkes İçin Medya Okuryazarlığı” başlığı altındaki

6 Söz konusu kaynakların bir kısmı Türkçe'ye de çevrilmiştir; bkz. Reardon (2000).

7 “Digital Literacy Initiatives” başlığını taşıyan metne, şu adresten ulaşılabilir: http://ec.europa.eu/information_society/eeurope/i2010/docs/digital_literacy/digital_literacy_review.pdf

8 <http://eur-lex.europa.eu/LexUriServ/LexUriServ.do?uri=OJ:L:2009:227:0009:0012:EN:PDF>

bu çalışmalara yakın dönemden bir örnek olarak, 2010 yılının sonunda Brüksel'de yapılan konferans verilebilir. "Yaşam boyu iletişim eğitimi" şiarıyla, bu eğitimde görev alan aktörleri bir araya getirmeyi amaçlayan konferans, çalışmalarını, 18 Ocak 2011 tarihli, "Yaşam Boyu İletişim Eğitimi İçin Brüksel Bildirgesi" ile sonuçlandırmıştır⁹.

Medya okuryazarlığı konusunda, uluslararası veya uluslararası kurumların çalışmalarının yanı sıra ve zaman zaman bağlantılı biçimde ilerleyen iletişim araştırmalarında da, "medya okuryazarlığı" kavramının içeriğinin, yaşanan toplumsal değişimlerle birlikte farklılaştığını gözlemlemek olasıdır. Kuşkusuz küreselleşme ve neo-liberal politikalarla yaşanan dönüşümler, iletişim alanını da etkilemektedir. Bunun yanı sıra ve bununla ilişkili olarak iletişim araştırmalarındaki değişimler, paradigma değişiklikleri, medya okuryazarlığı konusundaki çalışmaları da etkilemektedir. 1970'li yıllarda medya okuryazarlığı, "etki analizleri"ne dayalı çalışmalardan etkilenmiştir. Örneğin, İnceoğlu'nun (2005) medya okuryazarlığını sistematik biçimde ilk tanımlayan kişi olarak belirttiği Minkkinen de, çalışmalarını bu paradigma içinde sürdürmüştür. İlk kitle iletişim araştırmalarının dayandığı etki analizleri, iletişim araçlarının iletişimin izleyicide yol açtığı kısa ve uzun süreli etkileri, davranış ve tutumları incelemiştir. 1940'lı yıllardan başlayarak 1960'lar boyunca ana akım olarak nitelenen bu yaklaşım Hall'a göre "davranışsal"dır. Bu dönemde araştırmacıları ilgilendiren "merkezi sorun medyanın etkileriydi (effect). Bu etkilerin en iyi, medyanın tesirine (influence) maruz kalan bireylerin davranışlarında ortaya çıktığı söylenen değişiklikler bağlamında saptanabileceği varsayılıyordu" (Hall, 2005:74). Bu yaklaşım zamanla yerini kitle iletişim araçlarına maruz kalan birey yerine, bu araçları kullanan, değerlendiren, yorumlayan birey üzerinde yapılan çalışmalara bırakmıştır. Dünyanın birçok ülkesinde medya konusunda bireysel bilinci oluşturmak ve geliştirmek için çalışmalar yapılmıştır ve bu çalışmalar, genellikle, izleyicinin, medyaya eleştirel ve sorgulayıcı bir bakış açısıyla yaklaşmasını ve medyadan gelen mesajların alt metinlerini anlamasını amaçlayan bir eğitimi işaret etmektedir.

Medya okuryazarlığı anlayışı da yaklaşımlardaki bu farklılaşmadan etkilenmektedir. Bunun yanı sıra, dünyada, yukarıda bazı örneklerine değindiğimiz gibi uluslar arası veya uluslararası ortak bir platform oluşturma çabası sözkonusu olsa da, farklı ülkelerin özgün koşullarına göre oluşturulan medya ve eğitim sistemleri bağlamında, geleneklere ve işleyişlere göre de farklı medya okuryazarlığı anlayışları gelişmektedir. Bununla birlikte, medyaya, medya okuryazarlığından ne anlaşıldığına ve eğitimde medya okuryazarlığının nerede yer bulacağına ilişkin arayışlar, farklı temellerde yükselse de, iki başat yaklaşımın söz konusu olduğu söylenebilir: Ana akım, ya da muhafazakar yaklaşımlardan kaynaklanan medya okuryazarlığı anlayışı ile eleştirel ya da demokratik temelli medya okuryazarlığı anlayışı. Ana akım medya okuryazarlığı, varolan yapıyı sorgulamaktan uzaktır ve medyayı yalnızca mesaj içeriği olarak görmektedir. Özellikle çocuklar sözkonusu olduğunda da, medya okuryazarlığı, yalnızca medyadan korunmayı, değerlere bağlılığı sağlamayı amaçlamaktadır.

Medya okuryazarlığı yalnızca, çocuk-medya ilişkisinde, çocuğun korunması bağlamında ele alınmamalı, bireylerin daha etkin medya kullanıcısı olması amaçlanmalıdır. Öğrenciler, hem mevcut medya ürününü nasıl okuyacaklarını, hem de kendi kültürel metinlerini nasıl oluşturacaklarını öğrenmelidir. Kellner (2005) bu noktada, geleneksel ya da korumacı medya okuryazarlığından, eleştirel medya okuryazarlığına geçişi önermektedir. Bu bağlamda, medya okuryazarlığının, toplumsal denetim ve düzenleme aracı olarak, ya da demokratik toplumsal düzende özgürleşmeyi sağlamanın aracı olarak kullanılabileceği tartışılmaktadır.

Medya okuryazarlığı başlığı altında, önemli akademik tartışmaların ele alındığı platformlardan biri de, yapılan konuşmaların daha sonra Journal of Communication dergisinde basıldığı Medya Okuryazarlığı Sempozyumu'dur. Christ ve Potter dergideki "Media Literacy, Media Education, and the Academy" (Medya Okuryazarlığı, Medya Eğitimi ve Akademi) başlıklı giriş yazılarında, makalenin başlığından da tahmin edilebileceği gibi, medya okuryazarlığı alanındaki akademik

9 <http://www.declarationdebruxelles.be>

çalışmaları ve tartışmaları ana noktalarıyla incelemektedirler. Yazarlar, öncelikle “medya okuryazarlığı”nı tanımlamanın, tam merkezde yer alan kavramsal bir konu olduğunu belirttikten sonra “medya” ve “okuryazarlık” gibi üzerinde önemli tartışmalar olan iki terimden oluşan bu kavramı tanımlamanın zor olduğunu ima etmektedirler. Yazarlar, her iki terimle ilgili olarak yapılan çeşitli tartışma ve çalışmalara gönderme yaptıktan sonra, farklı görüşleri sentezlemeye veya belli noktalarda görüş ortaklığı oluşturmaya yönelik çabaların bir örneği olarak, 1992 yılında Birleşik Devletler’den uzmanların bir araya geldiği “Medya Okuryazarlığı Ulusal Liderlik Konferansı”ndaki¹⁰ tanımı aktarmaktadırlar: “Okuryazarlık değişik biçimlerdeki iletilere erişmek, bunları çözümlmek, değerlendirmek ve iletmek yeteneği” olarak tanımlanırken, “medya okuryazarı” da “hem basılı hem de elektronik medyanın kodunu çözebilen değerlendirebilen ve bunları üretebilen” bir kişidir (akt. Christ ve Potter, 1998:5). Dergideki tartışmaların değerlendirilmesi buradaki amacımızı aşmakla birlikte, temel tartışmaları, yaklaşımları sınıflayan, inceleyen makalelere değinmeden geçemeyeceğiz. R. Hobbs, J.A.Brown, J. Meyrowitz, J. Jewis ve S. Jhally’ın makaleleri bunlar arasındadır. Ayrıca Potter’ın, 2004 yılında basılan makalesi de, tartışmaların özetlenmesi dışında, medya okuryazarlığı için bir kuram arayışını gerektirendiren önemli kaynaklardan biridir.

We can see multiple definition of “literacies”, Buckingham as one of the scholars insisting on the social nature of media literacy reminded us on this issue by stating that plurality of the literacy is not only related with the “multiple modes or (media) of communication, it is related with “inherently social nature of literacy-and hence with the diverse forms that literacy takes in different cultures...” (Buckingham, 2003:38).

Within the multiple definition and practices of media literacy, let us analyze the main dimensions of media literacy education in Turkey.

Medya okuryazarlığı konusunda önemli çalışmaları bulunan ve özellikle medya okuryazarlığının toplumsal doğasına dikkat çeken Buckingham, “okuryazarlık” konusunda birbirinden farklı, çeşitli tanımlarının bulunmasının, yalnızca iletişim biçimlerinin veya iletişim araçlarının çeşitliliğiyle ilişkili olmadığını, okuryazarlığın toplumsal doğasına bağlı olarak, farklı kültürlerde farklı okuryazarlık biçimlerinin ortaya çıkmasıyla da ilgili olduğunu belirtmektedir (2003:18). Konunun toplumsal boyutunu da aklımızda tutarak, bu aşamada, ülkemizde medya okuryazarlığı konusundaki tartışma ve uygulamaları ana yönleriyle ele alalım.

2. Türkiye Örneğinde Medya Okuryazarlığı

Türkiye’de medya okuryazarlığı konusu, kişisel ilgilerin dışında, kamusal biçimde 2000’li yıllarda ele alınmaya başlanmıştır. Medya okuryazarlığı dersinin ilköğretim okullarında ders programına alınması projesinin de bu konudaki çalışmaları özendirdiği, tartışmaları beslediği söylenebilir. Bu konuda kapsamlı biçimde yapılan ilk toplantılardan biri, daha önce de belirttiğimiz gibi, Marmara Üniversitesi evsahipliğinde düzenlenmiş ve farklı üniversitelerden, kurumlardan katılan akademisyen ve uzmanların bildirileri daha sonra bir kitaba dönüştürülmüştür. Kitapta da yer alan konferans çağrı metninde, bilgi ve iletişim alanındaki hızlı gelişmelerin yeni iletişim becerileri edinmeyi gerektirdiği vurgulanarak medya okuryazarlığının önemine değinilmektedir:

Yazılı ve görsel tüm kaynakların oluşturduğu iletilerle donatılmış bir dünyada yaşamak için yeni iletişim becerilerine gerek var. Gazeteler, dergiler, radyo, televizyon, sinema ve internet, hızla gelişen teknolojiye yararlanırken, yurttaşların da yeni bir kavram olan ‘medya Okuryazarlığı’ ile tanışması gerekmektedir (Türkoğlu, 2007:9).

Alandaki bir başka önemli çalışma, “Eleştirel Medya Okuryazarlığı Kuramsal Yaklaşımlar ve Uygulamalar” başlığını taşımaktadır. Kitapta, “eleştirel pedagojinin sağladığı açılımla”, korumacı bir liberal ana akım bir medya okuryazarlığı anlayışı yerine “farklı ve başka bir pencereden

medya okuryazarlığı olgusuna bakılmakta olduğu belirtilmektedir (Binark ve Gencil Bek, 2007:8-10). Medya okuryazarlığı konusunda çalışmaları bulunan İnal da bir makalesinde, medya okuryazarlığının, özellikle “çocuk ve gençler”e yönelik olarak onları pasif izleyiciler olmak yerine “kendi medyalarını, hatta alternatif medyalarını” yaratmaları konusunda “teşvik” edici yönünü vurgulamaktadır (İnal, 2008:135).

Medya okuryazarlığına ilişkin politikaların oluşturulması ve öğretim malzemelerinin hazırlanması çerçevesinde ise, Radyo Televizyon Üst Kurulu (RTÜK) ile Milli Eğitim Bakanlığı'nın (MEB) işbirliği yaptıkları ve bu işbirliğinin sonucu olarak bir program oluşturulmuş ve ders kaynak kitapları hazırlanmıştır.

Medya okuryazarlığı dersindeki resmi aktörlerden bir olan RTÜK'ün web sitesinde de konuya ilişkin açıklamalar yer almaktadır. Sitede yer alan bilgilere göre, medya okuryazarlığı, yazılı ve yazılı olmayan, büyük çeşitlilik gösteren formatlardaki (televizyon, video, sinema, reklâmlar, internet vb.) mesajlara ulaşma, bunları çözümüleme, değerlendirme ve iletme yeteneği kazanabilmek amacıyla, izleyiciye medya iletilerini doğru algılayabilecek donanımı ve zamanla iletiler üretebilme yeteneğini kazandırmak amacını taşımaktadır. İzleyicinin medyayı bilinçli okuması, kendini rahat ifade edebilmesi, toplumsal hayata daha aktif ve yapıcı katılımı medya okuryazarlığının katkısıyla pekiştirilecektir. RTÜK'ün yaklaşımında, medya okuryazarlığının öneminin “kontrol” ve “denetim” kavramları aracılığıyla tanımlandığı görülmektedir. Vurgu, gerçek dünya ile medya arasındaki sınırın ayırt edilmesi üzerindedir.

RTÜK, dünyadaki gelişmelerden söz ederken, medya okuryazarlığının iki aşamasına dikkat çekmektedir. Bunlardan ilki “medyadaki içeriğe erişebilmek için teknolojiyi kullanabilme becerisi; ikincisi ise sunulan içeriği sadece anlamak değil aynı zamanda bu içeriği değerlendirebilme yeteneğidir”. Bu amaçla dünyanın tüm gelişmiş ülkelerinde medya eğitimi ya da medya okuryazarlığı dersleri, çeşitli seviyelerde okullarda ders olarak okutulmaktadır. Bu dersler, ya doğrudan müfredata konmakta (İngiltere, Fransa, ABD vb.) ya da müfredatta ilgili dersler içinde (sanat, dil bilgisi, edebiyat, vatandaşlık vb.) okutulmaktadır (Kanada). Ne şekilde okutulursa okutulsun, dersin ağırlıklı olarak uygulamaya dönük olarak işlendiği, öğrencilerin eleştirel, katılımcı ve yaratıcı yönlerini geliştirici bir şekilde planlandığı görülmektedir.

RTÜK'nun açıklamasına göre, Türkiye'de medya okuryazarlığı dersinin ilköğretim ders programına alınmasının önemli nedenlerinden biri, özellikle uzmanların ve eğitimcilerin, başta televizyon, internet ve radyo olmak üzere kitle iletişim araçlarının çocuklar üzerindeki olumsuz etkilerinden söz etmesi, çocuklarda artan şiddet eğilimini medya ile ilişkilendirmesidir. 2004 yılında Devlet Bakanlığı bünyesinde kurulan, kamu kurumlarının, sivil toplum örgütlerinin ve üniversitelerinin temsil edildiği “Şiddeti Önleme Platformu”nda, Radyo ve Televizyon Üst Kurulu tarafından ilk kez ilköğretim okullarında medya okuryazarlığı derslerinin okutulmasını önerilmiş, Milli Eğitim Bakanlığı ile bu konuda bağlantıya geçmiştir. 2006 yılında, çocukların televizyon izleme alışkanlığıyla ilgili RTÜK araştırması bulguları çerçevesinde, medya okuryazarlığının önemi bir kez daha anlaşılmıştır.

Yapılan ön hazırlık çalışmaları sonucunda, Medya Okuryazarlığı konusundaki çalışmaları yürütmek üzere; Radyo ve Televizyon Üst Kurulu uzmanları ile Ankara Üniversitesi, Gazi Üniversitesi ve Selçuk Üniversitesi'nden akademisyenlerin katıldığı bir komisyon oluşturulmuştur. Komisyon çalışmalarında, özellikle Amerika Birleşik Devletleri ve Avrupa'daki örnekler incelenmiş, konuya ilişkin yurtiçi ve yurtdışı kaynaklı makaleler ve diğer çalışmalar ayrıntılı biçimde değerlendirilmiştir.

22 Ağustos 2006 tarihinde Radyo ve Televizyon Üst Kurulu ile Milli Eğitim Bakanlığı Talim ve Terbiye Kurulu (MEB TTK) arasında “Öğretim Kurumlarına Medya Okuryazarlığı Dersi Konulmasına Dair İşbirliği Protokolü” imzalanarak, her iki kurumun yükleneyeceği sorumluluklar ve görevler belirlenmiştir. 31 Ağustos 2006'da, “İlköğretim Seçmeli Medya Okuryazarlığı Dersi Öğretim Programı”, MEB Talim ve Terbiye Kurulu'nda görüşülerek kabul edilmiştir. Bu kapsamda,

protokol çerçevesinde Milli Eğitim Bakanlığı Talim ve Terbiye Kurulu'ndan bu dersi okutacak öğretmenler ve bu dersin okutulacağı pilot okulların belirlenmesi istenerek, Ankara'da 7-10 Eylül 2006 tarihleri arasında dört gün süreyle "Eğitici Eğitimi Programı" gerçekleştirilmiştir. 2006-2007 öğretim yılı için medya okuryazarlığı dersi Türkiye genelinde, pilot okul olarak seçilmiş beş ilköğretim okulunda, 7. sınıflarda okutulmuştur.¹¹

2007-2008 öğretim yılından itibaren de medya okuryazarlığı dersi, Türkiye genelinde verilecek seçmeli ders statüsünde ilköğretim müfredatında yer almıştır. 25-28 Haziran 2007 tarihleri arasında tüm Türkiye'yi kapsayacak şekilde, Milli Eğitim Bakanlığı Talim ve Terbiye Kurulu'nca belirlenen 103 kişilik öğretmen grubuna "Eğitici Eğitimi Programı" kapsamında hizmet içi eğitim verilmiştir (2008 yılında da Van hizmetçi eğitim merkezinde 81 öğretmene yönelik bir eğitim çalışması yapılmıştır). Ayrıca "Medya Okuryazarlığı Tanıtım Filmi" hazırlanmıştır. Tanıtım filminin amacı, dersinin mümkün olduğunca fazla öğrenci tarafından seçilmesini sağlamaktır. Öğrenci ve velilerini hedefleyen filmde, "Değerli Veliler, Çocuklarınızın televizyon izlerken, internet kullanırken, gazete okurken, radyo dinlerken, seçici olmasını, gerçek ile kurguyu ayırt etmesini, kontrollü izleyici olmasını, olumsuz etkilerden korunmasını, doğru şekilde faydalanmasını, yorum yapabilmesini, eleştirel bakabilmesini istiyorsanız, şimdi bunu sağlamak sizin elinizde. Türkiye'de ilk kez RTÜK ve Milli Eğitim Bakanlığı işbirliğiyle ilköğretim okullarında seçmeli medya okuryazarlığı dersi okutulacaktır. Çocuklarınızın medyayı doğru algılaması için, medya okuryazarlığı dersini seçin" mesajları verilmektedir (www.rtuk.org.tr). Ancak mesajlarda yukarıda da sözedildiği gibi, çocuk yalnızca medya tüketicisi, izleyicisi olarak konumlandırılmakta, kendisine etkin bir rol biçilmemektedir.

RTÜK ile MEB Talim ve Terbiye Kurulu'nun ortak çalışmaları sonucunda, medya okuryazarlığı dersi öğretmenlerini yetiştirecek çekirdek kadro oluşturulmuştur. Talim ve Terbiye Kurulu, medya okuryazarlığı dersini, iletişim fakültelerinden veya basın yayın yüksek okullarından mezun olup, şu anda Milli Eğitim sistemi içinde sınıf öğretmeni olarak görev yapan öğretmenler ile sosyal bilgiler öğretmenlerinin okutmalarını kararlaştırmıştır.

Radyo ve Televizyon Üst Kurulu ile Milli Eğitim Bakanlığı'nın işbirliği sonucu yaşama geçirilen "Medya Okuryazarlığı Projesi" kapsamında, seçmeli medya okuryazarlığı dersleri devlet okullarının yanı sıra Özel Okullar Birliğine üye okullarda da okutulacaktır.

Medya okuryazarlığı dersinde, diğer derslerden farklı olarak öğrencinin değil, öğretmenin kitabı vardır. RTÜK bunun nedenini, öğrencileri ezbere alıştırmamak, çocukların özgürce düşünmelerini ve kendilerini ifade etmelerini sağlamak, medya okuryazarlığı dersinin uygulamasını klasik derslerden farklı hale getirmek olarak açıklamıştır. Bununla birlikte dersi anlatacak öğretmenler için Medya Okuryazarlığı Dersi Öğretmen El Kitabı hazırlanmış ve eğitici eğitimlerinde bu kitaptan yararlanılmıştır.

Medya okuryazarlığı dersi için hazırlanan İlköğretim Medya Okuryazarlığı Dersi Öğretim Programı ve Kılavuzu (bundan sonra Kılavuz olarak anılacaktır), "Türk vatandaşlarının ve Türk toplumunun refah ve mutluluğunu artırmak; öte yandan millî birlik ve bütünlük içinde iktisadî, sosyal ve kültürel kalkınmayı desteklemek ve hızlandırmak ve nihayet Türk milletini çağdaş uygarlığın yapıcı, yaratıcı, seçkin bir ortağı yapmak" biçimindeki "Türk milli eğitiminin genel amaçları" yinelenmektedir (RTÜK ve MEB TTK, 2007:3). Kılavuzda sıklıkla vurgulanan noktalardan biri, çocuğun kötüden korunmasıdır. Oysa çocuk, "kötü" olanın, şiddet ve tüketim içeriğinin hangi çıkarlar ve amaçlar doğrultusunda oluşturulduğunu, kendi yaşının öğrenme ve sorgulama kapasitesine uygun olarak öğrenmediği sürece, ezbercilikten uzaklaşamayacaktır. Böyle bir tablo içinde, eleştirel bir medya okuryazarı olma kavramının içselleştirilmesi zordur.

11 Sözkonusu okullar şunlardır: Seyhan Dumlupınar İlköğretim Okulu (Adana), Çankaya Ahmet Vefik Paşa İlköğretim Okulu (Ankara), Merkez Barbaros Hayrettin Paşa İlköğretim Okulu (Erzurum), Bakırköy Şehit Pilot Muzaffer Erdönmez İlköğretim Okulu (İstanbul) ve Karşıyaka 80. Yıl Metaş İlköğretim Okulu (İzmir).

Kılavuzda, çocukların televizyon mesajlarına bu kadar açık oldukları, gerçeklik ile kurguyu ayırt edecek bir yaşta ve donanımda olmadıklarından dolayı gördüklerini gerçek olarak algılayıp olabirliğine inandıkları vurgulanmaktadır. Bu çerçevede görsel, işitsel ve yazılı medya karşısında savunmasız bir alıcı durumunda bulunan çocukların, ilköğretimden başlayarak medya karşısında bilinçlendirilmelerinin gerekli olduğu belirtilmektedir. Medya okuryazarlığı dersi ile öğrenci, medya karşısında pasif bir alıcı olmak yerine, medyayı okuyabilecek, medyanın dilini çözebilecektir. Kılavuzda çocuğa kazandırılması beklenen beceriler şöyle sıralanmaktadır: Gözlem becerisi, araştırma becerisi, eleştirel düşünme becerisi, yaratıcı düşünme becerisi, iletişim becerisi, problem çözme becerisi, bilgi teknolojilerini kullanma becerisi, girişimcilik becerisi, Türkçe'yi doğru, güzel ve etkili kullanma becerisi, sosyal ve kültürel katılım becerisi. Kazandırılmak istenen değerlerse şunlardır: Özel yaşamın gizliliğine saygı, estetik duyarlılık, dürüstlük, sorumluluk, etik kurallara bağlılık, farklılıklara saygı duyma, kültürel mirası yaşatmaya duyarlılık, aile içi iletişime önem verme, bilinçli tüketim, toplumsal hayata aktif katılım, bilimsellik, eşitlik, yardımlaşma, dayanışma, paylaşma.

Eğitimden beklenen kazanımlar ise, medyanın ses ve görüntü etkilerini, çok boyutlu görüntüleri, müziği ve kamera hareketlerini insanlar üzerinde oluşturmak istedikleri etkiyi artırmak için kullandığını ve gerçeklik dışı birçok kurgulanmış görüntüyü de aynı amaca yönelik olarak verdiğini/ verebileceğini öğrencilerin kavramasının sağlanması biçiminde özetlenebilir (RTÜK ve MEB TTK, 2007:6-7). Burada, iletişim teknolojilerinin, tekniğin, belli amaçlara göre kurgulandığının belirtilmesi önemlidir. Ancak sözkonusu kazanımların, medya içeriğinin, hangi amaç, hangi ideoloji, hangi çıkar doğrultusunda oluşturulduğu konusunda eleştirel bir sorgulamayı sağlayıp sağlayamayacağı tartışmalıdır.

3. Medya Okuryazarlığı Dersi ve İlk Uygulama Sonuçlarından Bir Kesit

Medya okuryazarlığı dersinin müfredatı ve kaynaklarının incelenmesi ve hazırlık sürecinin yanında, dersi uygulamalarıyla birlikte bir bütün olarak değerlendirebilmek amacıyla, sözkonusu dersi yürüten eğitimcilerin görüş ve değerlendirmelerine başvurulmuştur. Çalışma kapsamında, Ankara'da medya okuryazarlığı dersinin verildiği altı okulda¹², dersi yürüten yedi eğitimciyle derinlemesine mülakat yöntemi kullanılarak görüşmeler yapılmıştır. Bu aşamada, yapılan görüşmelerden elde edilen değerlendirmelere, öğretmenlere yöneltilen soru sırası ile yer verilecektir.

Öğretmenlere, ilk olarak, medya okuryazarlığı dersine yönelik genel değerlendirmeleri, dersin gerekli olduğunu düşünüp düşünmedikleri sorulmuştur. Öğretmenler, bu konu ile ilgili olarak Milli Eğitim Bakanlığı'nın konu ile yakından ilgilendiğini, okullarda bu dersin okutulması için okul yönetimlerine telkin ve önerilerde bulunulduğunu belirtmişlerdir. Dersten "seçmeli ders" olarak sözedilmekle birlikte buradaki seçim öğrenciye ait olmamaktadır. Milli Eğitim'in önerdiği seçmeli dersler içerisinde o yıl hangi dersin okutulacağına okul yönetim kurulları karar vermektedirler. Bu konuda aynı zamanda okul yöneticisi de olan öğretmenlerimiz değerlendirmesine göre, hangi seçmeli dersi alacağına öğrencinin kendisinin karar vereceği bir sistem için Milli Eğitim yeterli imkanlara sahip değil. Örneğin okullarda yeterince sınıf ya da öğretmen yok. Bu nedenle hemen hiçbir öğrenci medya okuryazarlığı dersinin içeriği hakkında, dersi görmeye başlamadan önce herhangi bir bilgiye sahip olmamaktadır.

Aynı şekilde dersin Milli Eğitim Bakanlığı ilköğretim okulları müfredatına konması kararı alındığında, kimi öğretmenler "eğitici eğitimi programı"na dahil edilmiştir. Görüşme yapılan öğretmenlerden yalnızca birisi, sözkonusu eğitim programına katılmıştır. Ancak görüşme yapılan tüm öğretmenler, medya okuryazarlığı dersine giren tüm sosyal bilgiler öğretmenlerinin bu

12 Türkiye İstatistik Kurumu'nun sınıflandırmasına göre farklı sosyoekonomik grupları (alt, orta, üst) temsil eden altı okul sırasıyla şöyledir: Fatma- Yaşar Önen İlköğretim Okulu (Cebeci), Ertuğrul Gazi İlköğretim Okulu (Cebeci); Hamdullah Suphi İlköğretim Okulu (Emek), Abay İlköğretim Okulu (Batıkent); Ahmet Vefik Paşa İlköğretim Okulu (Aşağı Ayrancı-Ankara'daki ilk pilot okul), Muazzez Karaçay İlköğretim Okulu (Çankaya).

eğitim seminerlerden geçmesi gerektiğini belirtmektedirler. Türkiye’de dersin yürütüldüğü ilk pilot okullardan biri olan Ahmet Vefik Paşa İlköğretim Okulu’nda görev yapan ve eğitim programına katılan öğretmenimiz ise, verilen bu seminerin aynen Öğretmen El Kitabı’nda olduğu gibi oldukça kuramsal derslerden ibaret olduğu ve seminerlerde, bu ders konularının nasıl işlenebileceğine ilişkin somut bilgi ve önerilerin yer almadığı konusunda eleştirilerini dile getirmiştir. Kendisi, bu çerçevede, eğitici eğitimi seminerlerinin iyileştirilmesi gerektiğini belirtmiştir.

Görüşme yapılan öğretmenlerin bir diğer eleştirisi, medya okuryazarlığı dersinin dersin Milli Eğitim Bakanlığı müfredatına alındığı zamandan başlayarak, ders kaynak kitaplarının hazırlanması, içeriğinin oluşturulması sürecine, dersi vermesi planlanan öğretmenlerin dahil edilmediği yönündedir. Medya okuryazarlığı dersinin okutulmaya başlandığı ilk pilot okullardan olan Ahmet Vefik Paşa İlköğretim Okulu’nda bu dersi veren iki öğretmen, pilot uygulama sırasında Milli Eğitim Bakanlığı’ndan, RTÜK’ten, TRT’den gözlemci ve denetimcilerin zaman zaman okula gelip derslerin izlediğini, öğrencilere ve kendilerine sorular sorduklarını, hatta çekim yaptıklarını ancak öğretmenlere ya da okula herhangi bir şekilde geri bildirimde bulunmadıklarını belirtmişlerdir.

Ders, ilköğretim okullarının 6, 7 ve 8. sınıflarının tamamı için bir defaya mahsus olmak üzere önerilmiştir. Ancak görüştüğümüz tüm öğretmenler, tek bir kitabın üç sınıfa da önerilmesinin uygun olmadığı noktasında hemfikirler. Öğretmenler, kitabın 6. sınıf öğrencileri için seviyelerinin üstünde, 8. sınıf öğrencilerinin seviyesinin ise altında kaldığını ve dersin daha çok 7. sınıflar için uygun olduğunu belirttiler. Bu konuda bir öğretmenimiz 6, 7 ve 8. sınıflar arasında çok büyük bir zaman ve yaş farkı yokmuş gibi görünmesine rağmen bu yaşların çocukların bedensel, zihinsel ve duygusal bakımdan çok ciddi ve hızlı değişimler gösterdiği yıllar olduğunu, bu dönemde bir yılın dahi çok fark yarattığını belirtmiştir.

Dersin verimliliği için öğretmenler ayrıca dersin TV izleme odası, projeksiyon, bilgisayar vs. çeşitli materyaller ve öğrenci kitabı ile desteklenmesi gerektiğini, öğrenci ders kitabının olmamasını öğrenciler için fotokopi çekerek aşmaya çalıştıklarını ancak bunun da sorun yarattığını belirtmişler. Öğretmenler, dersin, daha az mevcutlu sınıflarda işlenmesinin gerekli olduğunu da eklemiştir. Görüşme yapılan tüm öğretmenlerin görüşü, dersin iyi düşünülmüş ve gerekli olduğu ancak yeterli alt yapısının sağlanmadığı yönündedir.

Görüşme yapılan öğretmenlere, dersin temel kitabı olan Öğretmen El Kitabı’na yönelik değerlendirmeleri ve dersi nasıl işledikleri sorulmuştur. Yanıt olarak, öğretmenler, kitabı ve Talim Terbiye Kurulu tarafından gönderilen derse yönelik programı genel içerik ve başlıkları bakımından yeterli bulduklarını belirttiler. Kitap ve planın bu ders için gerekli bütün konuları kapsadığını düşünüyorlar. Bununla birlikte tüm öğretmenlerin ortak eleştirisi, Öğretmen El Kitabı’nın fazlasıyla kuramsal olduğu, kitapta çok fazla terimin yer aldığı, bunların da öğrenciyi ezbere yönelttiği yönünde idi. Tüm öğretmenlerimiz bu olumsuzluğun farkına vardıklarını ve bunu, öğrencilerle birlikte uygulamalar yaparak, yaptırarak aşmaya çalıştıklarını belirttiler.

Yapılan uygulamalar içinde, öğrencilere, bir sonraki hafta incelenecek konu hakkında araştırma ödevleri verilmesi, örneğin TV konusu işlenirken öğrencilerden bir hafta boyunca izledikleri programları not almalarının istenmesi benzeri ödevler vardır. TV ile ilgili ödevi veren öğretmen, bu yolla çocukların ne izlediklerini kendi kendilerine görüp fark ettiklerini, bunun hakkında öz eleştiride bulunabildiklerini belirtmektedir. Görüşme yapılan tüm okullarda öğretmenler, öğrencilere bir gazete hazırlatmıştır. Ancak bu okullardan yalnızca birinde kalıcı olarak bir öğrenci gazetesi oluşturulabilmiş ve duvar gazetesi şeklinde devam etmiştir. Okullardan birinde (Hamdullah Suphi) derste öğrencilere çeşitli drama çalışmaları yaptırılmıştır.

Ders kapsamında öğrencilere yönelik olarak bir ders kitabı bulunmamaktadır. Öğretmenler, genel olarak, bu durumun öğrencinin dersi izlemesi konusunda sıkıntı yarattığını belirtmektedirler. Nitekim, piyasada, öğrenci kitabı olarak hazırlanmış farklı kitaplar bulunmakta ve satılmaktadır.

Öğretmenlerin öğrencilere yönelik değerlendirmeleri kapsamında, çocukların ders konusunda ilgilerinin nasıl olduğu, derse tepkilerinin ne olduğu, ders hakkında önceden bilgilerinin olup olmadığı başlıkları altında sorular yöneltilmiştir.

Öğrencilerin ders hakkında tepkileri ile ilgili olarak belirtilenlerden ilki dersin seçmeli oluşu konusundadır. Muazzez Karaçay İlköğretim Okulu'nda görüşme yapılan öğretmen, öğrencilerin kimilerinin, ders seçmeli olduğu halde neden kendilerinin seçme hakkının olmadığına yönelik eleştirilerde bulunduğundan söz etmiştir. Bu noktada, diğer okullarda görüşme yapılan öğretmenler de, dersin seçmeli olduğu halde, bu seçimin öğrenciler tarafından değil de okul tarafından yapılmasının ve bunun yanı sıra derste değerlendirme notunun olmamasının da öğrencilerin motivasyonunu olumsuz yönde etkilediğini tespit ettiklerini belirtmişlerdir. Hamdullah Suphi İlköğretim Okulu'nda görevli öğretmen bu sıkıntının aşılabilmesi adına, medya okuryazarlığı dersinin, önemi göz önünde tutularak, zorunlu dersler arasına alınabileceği önerisinde bulunmuştur.

Yapılan görüşmelerde, ders seçme aşamasında tek yetkilinin okulların yönetim kurulları olduğunu, bu aşamada velilerden gelen bildirimlerin ve özellikle okul aile birliklerinin de görüşlerinin değerlendirildiği öğrenilmiştir. Örneğin bu çalışmada alt sosyo-ekonomik düzeyi temsil eden okullardan Ertuğrul Gazi İlköğretim Okulu'nda görevli öğretmen, ailelerin çocuklarının çok fazla TV izledikleri ve "internet kafelere" gittikleri yönündeki yoğun şikayetlerinin, okul yönetim kurulunun bu dersi seçmesinde etkili olduğunu belirtmiştir.

Görüşme yapılan öğretmenlerin tümü, öğrencilerin başlangıçta, içeriğinin ne olduğunu bilmedikleri için bu derste ne yapacaklarını sorguladıklarını ancak zamanla derse ilgilerinin arttığını vurgulamışlardır. Öğretmenlere göre, dersin seçmeli ders olması nedeniyle notunun olmaması öğrencilerin motivasyonunu olumsuz yönde etkilese de, dersin kendi güncel yaşamları ile olan yakın bağlantısı, dersle ilgilenmelerini sağlamaktadır. Dersin özellikle TV ve internet ile ilgili üniteleri ile öğrencilerin daha çok ilgisini çekmektedir.

Görüşme yapılan öğretmenlerin tümü, öğrencilerin dersi takip sürecinde ilgilerinin ve katılımlarının ailenin sosyo-ekonomik, kültürel düzeyi ile doğru orantılı olduğunu belirtmektedirler. Öğretmenlerin değerlendirmelerine göre, sosyoekonomik, kültürel düzeyi yüksek okullardaki öğrencilerin, örneğin evine en az bir gazetenin düzenli olarak girdiği, evde haber veya tartışma programlarının izlendiği, tiyatro, sinema gibi kültürel etkinlikleri takip eden ailelerin çocuklarının bu durumları, hem derse katılımlarını, hem de özellikle ders çerçevesinde yapılan uygulamalardaki etkinliklerini olumlu yönde etkilemektedir. Örneğin bu çalışmada, üst sosyoekonomik düzeyi temsil eden Muazzez Karaçay İlköğretim Okulu'ndan görüştüğümüz öğretmen, TV ile ilgili üniteye çocukların TV izleme, program seçimi konularında oldukça bilinçli olduklarını, aynı şekilde hepsinin evlerine en az bir gazetenin düzenli olarak girdiğini belirtirken; çalışmada, alt sosyoekonomik düzeyi temsil eden okullardan Ertuğrul Gazi İlköğretim Okulu'ndan görüştüğümüz öğretmenimiz, medya okuryazarlığı dersini alan sınıfta üç beş öğrenci dışında evine gazete giren öğrencinin olmadığını, birçoğunun medya kavramından dahi haberdar olmadığını, gazete ile tanışıklığı olan çocukların da çoğunun erkek olduğunu gözlemlediğini ve baba ya da evdeki yaşça büyük erkeklerin takip ettiği spor gazeteleri dolayısıyla gazete ile tanışık olduklarını tespit ettiğini belirtmektedir. Öğretmen, devamlı, bu gözlemlerinden yola çıkarak dersin çocuklar üzerinde çok da etkili olduğunu düşünmediğini, en azından haftada bir saatlik bu dersten öğrendiklerinin günlük hayatlarına pek yansımadığını gözlemlediğini, bunda da en büyük rolü, ailenin ve çevrenin oynadığını vurgulamaktadır. Öğretmen, derste her ne kadar tartışmalar olsa da çocukların evde ailelerinin izlediği örneğin izdivaç programlarını, magazin programlarını ya da gerilim programlarını izlemek durumunda kaldığını, dersin mutlaka çocukta iz bıraktığını, en azından ders sırasında gösterdikleri tepkilerle daha önce bilmedikleri, düşünmedikleri ya da farkında olmadıkları şeyleri görüp fark ettikleri yönündeki olumlu farkı ortaya koyduklarını ancak istenen etkinin sağlanabilmesi için ailelerin de işin içine katılması gerektiğini de eklemektedir. Ailelerin bilinç düzeyinin medya okuryazarlığı konusundaki önemini en açık şekilde ortaya koymak için yine

aynı öğretmenimizin anlattıklarını burada aynen vermemiz uygun olacaktır. Öğretmenimiz, derste çocuklara hangi programları izlediklerini sorduğunda, çizgi filmleri, mizah programlarını, eğlence programları ve dizileri izlediklerini söylemelerini beklediğini ancak aldığı cevaplar karşısında dehşete düştüğünü belirtmektedir. Öğrenciler, izdivaç programlarını, öğretmenin kendisinin bile izlemeye cesaret edemediği korku filmlerini izlediklerini söylemektedirler. Çocuklar, bu filmlerin ve hatta reklamların bile çoğu zaman kurgusallığının farkında olmamaktadırlar. Öğretmenimiz, aynı şekilde bilgisayar-internet ile ilgili ünite işlenirken internetten, kendisinin ancak TV'deki haberlerde varlığından haberdar olduğu birtakım sitelere çocukların rahatlıkla ulaşabilmekte olduklarını öğrendiğini de eklemektedir. Öğretmenin, öğrencilerin TV izlemeleri konusunda yorumu şöyledir: "Ben bu çocuklara nasıl kıyayım? Evde izledikleri programlar bunlar".

Sonuç olarak dersin çocuklarda belli bir miktarda farkındalık yarattığı ancak farkındalık düzeyinde çocukların içinde bulunduğu aile ve çevrenin sosyoekonomik düzeyinin ve yaşam şartlarının önemli ölçüde etkili olduğunu söyleyebiliriz. Öyle görüyor ki çocukların kendilerinde bir farkındalık oluşsa bile, bunu günlük hayatlarına yansıtmaları bazen mümkün olamamaktadır. Öğretmenimiz, TV ünitesi işlenirken öğrencilerin bazılarının, evde kendisine ait bir çalışma odası bulunmadığı, kendisi izlemek istemese bile TV'nin bütün gün, kendisi aynı odada ders çalışırken de açık olduğunu, ailesinin o programları izlediğini söylediğini anlattı. Ya da öğrencilerin pek çoğunun interneti eğlence amaçlı kullandığını, örneğin birçoğunun interneti sözlük olarak kullanabileceğinden dahi haberdar olmadığını belirtti. Öğretmenimiz, öğrencilerin interneti daha çok oyun oynamak için kullanırken, bu oyunların da içeriklerinin oldukça sorunlu olduğunu gözlemlediğini anlattı. Örneğin "yaya ezmece" diye bir oyunun öğrenciler arasında oldukça popüler olduğunu, sınıfın neredeyse tamamının bu oyunu bilip oynadıklarını öğrendiğini, ne kadar yaya ezerseniz o kadar puan kazandığınız bir oyunun "vicdan duygusunu öldüren bir durum" olduğunu belirtti.

Bir başka sorumuz, öğretmenlerin, bu dersi, iletişim fakültesi mezunlarının vermesi konusunda ne düşündükleri ile ilgiliydi. Görüştüğümüz tüm öğretmenler, bu konuya olumlu baktıklarını belirttiler. Hatta medya okuryazarlığı dersinin iletişim fakültesi mezunları tarafından verilmesinin bir tercih değil gereklilik olduğu düşüncesi de öğretmenlerin çoğunluğunun paylaştığı bir görüştü. Bununla birlikte bir öğretmen, iletişim mezunlarının bu dersi vermelerine olumlu yaklaşmakla birlikte, şu anda olduğu gibi sosyal bilgiler öğretmenlerinin de dersi yürütebileceğini, ancak bu alandaki uzman kişilerin görüşlerinin ve desteklerinin de çok önemli olduğunu belirtmiştir.

Bunların yanı sıra, bir öğretmenin bu soru karşılığında belirttiği düşüncelerini, bir eğitimci gözüyle iletişimcilere yöneltilen bir eleştiri olarak önemli bulduğumuzdan burada belirtmemiz gerektiğini düşünüyoruz. Öğretmen verdiği yanıtta, elbette medya okuryazarlığı dersini iletişim fakültesi mezunlarının vermesinin uygun olacağını ve bunun hem onların istihdamı hem de dersin verimliliği açısından avantajlı olacağını düşündüğünü, ancak bununla birlikte iletişimcilerin kendi alanlarında varlığının daha gerekli olduğuna inandığını söylemektedir. Öğretmen, devamlı, örneğin medyada iletişim fakültesi mezunun olmayan çok fazla insan olduğunu, oysa iletişimcilerin kendi alanlarındaki varlığının meslek ahlakı açısından çok önem taşıdığını ifade etmektedir.

Sonuç Olarak

Medya okuryazarlığı dersi, dünyadaki gelişmelere ve eğilime uygun biçimde, Türkiye'de ilköğretim müfredatının bir parçası olarak okutulmaya başlanmıştır. İletişim teknolojilerindeki gelişmelerle de birlikte, farklı biçimlerdeki ve farklı iletişim ortamlarından süzülen iletilerin hayatımızın ayrılmaz bir parçası olduğu günümüzde, iletişim biçimleri, ürünleri, iletişimin üretim süreçleri üzerinde düşünülmesini, bunlar hakkında bilgi edinilmesini ve bunların eleştirilerek dönüştürülmesini sağlama etkinliğinin önemli bir aracı olarak tasarlanabilir medya okuryazarlığı dersi. Türkiye'deki uygulamaya, dersin öğrenim hedefleri çerçevesinde göz attığımızda, "medyanın bilinçli algılanması", "medyanın doğru okunması" gibi çocuğu iletişim ürünleri tüketicisi olarak konumlandırın ve bilinçlendirmeyi amaçlayan yaklaşımın büyük ölçüde başarılı olduğu

söylenbilir. Görüşme yapılan öğretmenler, dersin farkındalık yaratmak konusunda başarılı olduğu düşüncesini paylaşmaktadırlar. Bununla birlikte, öğrencilerin ailelerinin sosyoekonomik düzeyleri, bu farkındalığın derecesini önemli ölçüde etkilemektedir.

Çocukların kendi iletişim ürünlerini yaratmaları konusunda ise, ders araç ve gereçlerinin sınırlılığı, okuldaki donanımın elverişliliği çerçevesinde tercih edilen, gazete çıkarmak olmuştur. Bu gazetelerden yalnızca biri kalıcı hale gelmiştir. Yeri gelmişken belirtilmelidir ki, medya okuryazarlığı dersi, dersin hazırlanması ve yürütülmesinde görev yapan iki önemli kurum RTÜK ve MEB tarafından kamuoyuna tanıtılmış ve beklentiler sıralanmıştır. Öğretmenlerle yapılan görüşmelerde de, dersin seçmeli ders olarak okul tarafından seçilmesinin ısrarla telkin ve tavsiye edildiği ortaya çıkmıştır. Bir başka deyişle, medya okuryazarlığı dersi, ilköğretim müfredatındaki “gözde” derslerden biridir. Ancak dersin hazırlık sürecine bakıldığında, dersi verecek öğretmenler de dahil olmak üzere konuyla ilgili farklı görüşlere sahip uzman ve araştırmacıların sürece dahil edilmediği görülmektedir. MEB ve RTÜK işbirliğiyle hazırlanan ders materyalleri de, ne yazık ki bu kısıtlılığın izlerini taşımaktadır. Ayrıca, dersin ne kadar eleştirilirse eleştirilsin bir öğretmen el kitabı vardır, ancak öğrencilere yönelik olarak hazırlanmış bir ders kitabı bulunmamaktadır. Görüşme yapılan öğretmenlerin yakındığı konuların başında gelmektedir bu eksiklik. Okul araç gereçlerinin sınırlılığı ve bu dersin yürütüleceği iletişim araçlarının yokluğu veya eksikliği de, dersin hedeflerinin gerçekleştirilmesini zorlaştıran etmenlerin başında gelmektedir.

Dersin planlanmasındaki önemli sorunlardan biri de, ilköğretim 6,7 ve 8. sınıflarında bu dersin okutulmasıyla ilgilidir. Pilot uygulamanın yapıldığı 2006-2007 eğitim öğretim döneminde, dersin 7. sınıflarda okutulması önerilmiştir. Ancak sonraki yıllar için dersin hangi sınıfta okutulacağına seçimi, okullara bırakılmıştır. Ancak okullar da bu soruna çözüm üretecek durumda değillerdir. Dersin, tek bir ders kaynağı vardır. Örneğin 6. sınıfta bu dersi alan öğrenci, 7. sınıfta yine aynı konuları mı işleyecektir? Bazı okullar başta, üç sınıfta da dersi başlatmıştır, sonra bunun sakıncaları görülerek vazgeçilmiştir. 2009-2010 öğretim yılı göz önüne alındığında, araştırmamızı yürüttüğümüz okullarda, medya okuryazarlığı dersi, genellikle 6. sınıflarda okutulmaktadır.

Ders saatinin “bir” ders saati ile sınırlı olması da yakınılan konuların başında gelmektedir. Öğretmenler, öğrencinin aktif katılımının amaçlandığı derste, sürenin öngörülen başlıkların işlenmesi için yeterli olmadığı görüşünü paylaşmaktadırlar. Derste, öğrencilerin medya hakkında bilgi sahibi olmanın yanı sıra, kendi medya ürünlerini yaratmalarının da hedeflediği göz önüne alınırsa sürenin sözkonusu hedefleri gerçekleştirmek için yeterli olmayacağı açıktır.

İletişim alanının, akademik çalışmalarıyla, uygulamalarıyla giderek gelişen, ayrıntılı hale gelen bir alan olduğu bilinmektedir. Bu çerçevede, medya okuryazarlığı dersi, bu alanın anlaşılmasında, anlaşılıp eleştirilip, değiştirilip dönüştürülmesinde önemli olanaklar sunabilir. Bu konudaki görüş ve önerilerimizi ilgili başlıklar altında belirtmekle birlikte yinelemekte yarar olabilir: “Medya okuryazarlığı” tamlamasının iki unsuru olan, “medya” ve “okuryazarlık” sahip oldukları nitelikleri ve sunacakları olanaklarla, öğrencilerimizin genelde kendilerinin dışındaki dünyayı, özelden ise iletişim dünyasının farkına varmalarını sağlayabilir. Bir adım daha atılıp bu farkındalığın eleştirel bir bakış açısıyla bütünleştirilmesi, günümüzün kaotik dünyasını anlamakla kalmayıp dönüştürebilecek bireylerin yetişmesini sağlayabilir. Ancak gerçekliğe dönersek, Türkiye’de medya okuryazarlığı konusunda atılan adımlar olumlu sayılsa da, elde edilen bilgiler ışığında, bugünkü yapıda öğrenciye yeterince eleştirel bakış açısı kazandırabileceğini söylemek zordur.

Kaynakça

- Asrak Hasdemir, T. (2009). "Medya Okuryazarlığı ve İnsan Hakları: Türkiye Örneği", Ders Kitaplarında İnsan Hakları II, G. Tüzün (der.). İstanbul: Tarih Vakfı Yayınları. 313-336.
- Binark, M.. ve Gencel Bek, M. (2007). Eleştirel Medya Okuryazarlığı Kuramsal Yaklaşımlar ve Uygulamalar, İstanbul: Kalkedon.
- Brown, J.A. (1998). "Media Literacy Perspectives." *Journal of Communication*, 48(1): 44-57.
- Buckingham, D. (2003). *Media Education, Literacy, Learning and Contemporary Culture*, Cambridge: Polity Press.
- Christ, W.G. and Potter, W.J. (1998). "Media Literacy, Media Education, and the Academy." *Journal of Communication*, 48(1): 5-15.
- Erdoğan, İ. (2005). *İletişimi Anlamak, geliştirilmiş. 2. bas., Ankara: Erk.*
- Hall, S. (2005). "İdeolojinin Yeniden Keşfi: Medya Çalışmalarında Baskı Altında Tutulanın Geri Dönüşü", *Medya, İktidar, İdeoloji, M. Küçük (der. ve çev.). 3. basım. Ankara: Bilim ve Sanat. 73-121.*
- Hobbs, R. (1998). "The Seven Great Debates in the Media Literacy Movement" *Journal of Communication; Winter*, 48(1): 16-32.
- İnal, K. (2009). *Medya Okuryazarlığı Elkitabı. Ankara: Ütopya Yayıncılık.*
- İnal, K. (2008). "Medya Okuryazarlığı", *Bilimin Işığında Medya Seminerleri, Ankara:Gazi Üniversitesi İletişim Fakültesi 40. Yıl Kitaplığı.*
- İnceoğlu, Y. (2007). "Medyayı Doğru Okumak", *Medya Okuryazarlığı, N. Türkoğlu ve M. Cinman Şimşek (der.). İstanbul: Kalemus.*
- Kellner, D. (2005). "Kültür Endüstrileri", *Kitle İletişim Kuramları, E. Mutlu (der.ve çev.), Ankara: Ütopya Yayınevi.*
- Lewis, J. and S. Jhally (1998). *The Struggle over Media Literacy, Journal of Communication*, 48(1): 109-120.
- Meyrowitz, J. (1998). *Multiple Media Literacies, Journal of Communication*, 48(1): 96-108.
- Potter, W. J. (2004). *Argument for the Need for a Cognitive Theory of Media Literacy, American Behavioral Scientist*, <http://abs.sagepub.com/cgi/content/abstract/48/2/266>, Erişim Tarihi: 30.05.2008.
- Reardon, B. A. (2000). *Hoşgörü: Barışa Açılan Kapı, İlköğretim Okulları İçin Kaynak Kitap, T. Asrak Hasdemir ve N. Ziyal, Ankara: TİHAK ve UNESCO Yayınları.*
- RTÜK ve MEB TTK (2007). *İlköğretim Medya Okuryazarlığı Dersi Öğretim Programı ve Kılavuzu, Ankara, http://www.meb.gov.tr*, Erişim Tarihi: 02.06.2008.
- Türkoğlu, N. (2007). "Konferans Çağrısından Kitaba", *Medya Okuryazarlığı, N. Türkoğlu ve M. Cinman Şimşek (der.). İstanbul: Kalemus. 9-10.*
- UNICEF (2000). *Çocuk Hakları Sözleşmesi'ne Bir Bakış, Hoşgörü:Barışa Açılan Kapı, İlköğretim Okulları İçin Kaynak Kitap. T.Asrak Hasdemir ve N. Ziyal, Ankara: TİHAK ve UNESCO Yayınları. 94-100.*
- Uyanık, M. (2007). *Yeni Okulun Ders Vasıtalarından Gazete, 2. basım. Ankara: Gazi Üniversitesi İletişim Fakültesi 40. Yıl Kitaplığı. No:3.*

<http://eur-lex.europa.eu>, Erişim Tarihi: 07.05.2010.

<http://www.declarationdebruxelles.be>, Erişim Tarihi: 28.05.2011.

<http://www.ec.europa.eu>, Erişim Tarihi: 29.05.2008.

<http://www.meb.gov.tr>, Erişim Tarihi: 02.06.2008; 11.03.2011.

<http://www.rtuk.gov.tr>, Erişim Tarihi: 02.06.2008; 11.03.2011.

<http://www.unesco.org.tr>, Erişim Tarihi: 30.05.2008.